Верейці Ольга Володимирівна, *доцент кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент*

ПРИМУСОВА ЕВАКУАЦІЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ПОШУК БАЛАНСУ МІЖ БЕЗПЕКОЮ ДИТИНИ ТА ГАРАНТІЯМИ СТАТТІ 8 ЄКПЛ

Ситуація, коли держава фізично вилучає дитину від батьків, які відмовляються її евакуювати із зони бойових дій, до недавнього часу була для вітчизняного сімейного права суто гіпотетичною – настільки, що жодна наукова праця чи законодавча ініціатива її навіть не формулювала як самостійну правову проблему. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення, забезпечення захисту дітей, які перебувають у населених пунктах, розташованих на територіях активних та можливих воєнних (бойових) дій» від 10 лютого 2026 року (набрав чинності 4 березня 2026 року) вперше нормативно врегулював механізм обов'язкової евакуації дітей у примусовий спосіб. Відповідно до оновленої статті 33 Кодексу цивільного захисту України обласні військові адміністрації за пропозицією військового командування та за погодженням із координаційним штабом можуть приймати рішення про проведення обов'язкової евакуації дітей, яка здійснюється органами опіки та піклування із залученням Національної поліції України.

Зазначений закон породжує принципову колізію між двома конституційно захищеними цінностями. З одного боку, стаття 51 Конституції України та статті 150–153 Сімейного кодексу України закріплюють право батьків на виховання дитини та їхній обов'язок піклуватися про її безпеку і розвиток. З іншого боку, стаття 52 Конституції та Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року зобов'язують державу забезпечити захист дитини від будь-яких форм небезпеки, діючи в її найкращих інтересах. Відповідно до статті 9 Конвенції ООН про права дитини держава зобов'язана забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхній волі, за винятком випадків, коли компетентні органи на підставі судового рішення визначають, що таке розлучення необхідне в найкращих інтересах дитини [3]. Воєнний стан перетворює цю колізію на реальну правозастосовну проблему: що є

пріоритетом – воля батьків залишитися разом із дитиною в небезпечній зоні чи обов'язок держави фізично вилучити дитину з-під загрози?

Міжнародні стандарти захисту сімейного життя, сформовані практикою Європейського суду з прав людини на підставі статті 8 ЄКПЛ, встановлюють чіткі вимоги до будь-якого державного втручання у відносини між батьками та дитиною. По-перше, таке втручання має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві [5]. По-друге, у справі Strand Lobben and Others v. Norway (Велика Палата, 2019) ЄСПЛ підкреслив, що інтереси дитини мають переважати над усіма іншими міркуваннями, однак вилучення дитини від батьків є найбільш радикальним заходом, який може застосовуватися лише тоді, коли менш обмежувальні альтернативи є недостатніми [6]. По-третє, у Посібнику ЄСПЛ щодо прав дитини наголошується на позитивному обов'язку держави вжити заходів для якнайшвидшого возз'єднання сім'ї, як тільки це стає можливим, з урахуванням довгострокових наслідків розлучення дитини з батьками [7]. Принципово важливо, що прямої практики ЄСПЛ саме щодо примусової евакуації дітей в умовах збройного конфлікту на сьогодні не існує – що само по собі є науково значущим фактом, який свідчить про новизну правової проблематики і водночас про необхідність застосування загальних конвенційних принципів до нових реалій.

Оцінюючи норму Закону від 10 лютого 2026 року крізь призму трискладового тесту статті 8 § 2 ЄКПЛ, можна констатувати таке. Вимога законності втручання формально дотримана – механізм евакуації закріплений на рівні закону. Легітимна мета – захист життя та здоров'я дитини – є очевидною і не викликає сумнівів. Найбільш дискусійним є третій елемент тесту: необхідність втручання у демократичному суспільстві, яка за практикою ЄСПЛ передбачає пропорційність заходу та наявність процесуальних гарантій для батьків. У справі Strand Lobben and Others v. Norway Велика Палата наголосила, що навіть за наявності загрози для дитини держава зобов'язана обирати найменш обмежувальний захід із доступних [6]. Саме тут виникає ключове питання: чи є примусова евакуація без супроводу батьків і з перспективою позбавлення батьківських прав через шість місяців пропорційним заходом у ситуації, коли батьки об'єктивно не можуть залишити зону бойових дій, а не свідомо ухиляються від евакуації? ЄСПЛ послідовно розрізняє ці дві ситуації, вимагаючи від національних органів їх ретельного розмежування перед застосуванням будь-якого заходу, що обмежує сімейне життя [7]. Відсутність у чинній редакції норми механізму такого розмежування є її найсерйознішою вадою з точки зору конвенційних стандартів.

Законодавець вирішив колізію на користь пріоритету безпеки дитини, передбачивши, що у разі відмови батьків або інших законних представників здійснювати супровід дитини під час евакуації, зафіксованої поліцейським

за допомогою відеозапису, евакуація проводиться без їхнього супроводу. Принципово важливим є те, що відібрання дитини від батьків у такому випадку здійснюється без позбавлення їх батьківських прав – що є свідомим збереженням правового зв'язку між батьками та дитиною навіть за умови примусового розлучення. Водночас закон встановлює шестимісячний строк, протягом якого батьки мають право звернутися до органу опіки та піклування з клопотанням про повернення дитини, підтвердивши своє проживання на безпечній території. Якщо цим правом не скористалися – орган опіки та піклування звертається до суду з позовом про позбавлення батьківських прав.

Зазначена конструкція потребує оцінки крізь призму конвенційних стандартів. По-перше, чи є встановлений шестимісячний строк достатнім з огляду на реальні умови воєнного стану, коли батьки можуть бути фізично позбавлені можливості змінити місце проживання або надати відповідні документи? ЄСПЛ у численних справах наголошував, що процесуальні строки у справах, пов'язаних із відібранням дитини від батьків, мають бути розумними та враховувати об'єктивні обставини, що перешкоджають їх дотриманню [7]. По-друге, чи відповідає автоматичне звернення органу опіки та піклування з позовом про позбавлення батьківських прав після спливу зазначеного строку принципу «найкращих інтересів дитини» у розумінні статті 3 Конвенції ООН про права дитини, якщо батьки об'єктивно не могли виконати встановлену умову? По-третє, чи забезпечує чинна редакція норми реальний процесуальний захист батьків, які опинилися в ситуації вимушеного невиконання вимог закону, – наприклад, внаслідок перебування на окупованій території або поранення?

Окремої уваги заслуговує питання про правовий статус дитини, евакуйованої без супроводу батьків. Закон передбачає можливість евакуації «з іншими особами» за згодою батьків або без супроводу взагалі, однак не визначає чіткого правового механізму тимчасового представництва інтересів такої дитини в умовах, коли батьки залишаються у зоні бойових дій і не позбавлені батьківських прав. Це породжує практичну невизначеність щодо того, хто уповноважений приймати рішення про медичну допомогу, освіту та інші нагальні питання стосовно такої дитини – прогалина, яка потребує або нормативного закріплення інституту тимчасового опікуна на період евакуації, або відповідного роз'яснення Верховного Суду.

Підсумовуючи, слід констатувати, що Закон від 10 лютого 2026 року здійснив принциповий крок у напрямі законодавчого врегулювання захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Водночас ряд прогалин – недостатня визначеність строків, відсутність механізму тимчасового представництва евакуйованих дітей та ризик автоматичного позбавлення батьківських прав без урахування об'єктивних обставин – потребують доктринального осмислення та подальшого законодавчого вдосконалення з урахуванням

позитивного обов'язку держави за статтею 8 ЄКПЛ щодо якнайшвидшого відновлення сімейних зв'язків та принципу пріоритету найкращих інтересів дитини.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення, забезпечення захисту дітей, які перебувають у населених пунктах, розташованих на територіях активних та можливих воєнних (бойових) дій : Закон України від 10 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

6. European Court of Human Rights. Strand Lobben and Others v. Norway [GC], Application No. 37283/13, Judgment of 10 September 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-195909

7. European Court of Human Rights. Guide on the Case-Law of the Convention – Rights of the Child. Strasbourg : Council of Europe, 2024. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_rights_of_the_child_eng